

endüstri ve ticaret merkezleriyle tamamen değişti. 1991'deki nüfusu 18.440 idi. Günümüzde 20.000'i henüz bulmayan nüfusuyla küçük bir tekstil sanayii ve tarımsal aletler onarım merkezidir. Osmanlı dönemine ait eski çarşının yukarısında XVII. yüzyıldan kalma bozulmuş bir kubbeli camisi, şehrin alt kısmında aynı yüz- yıla ait Tabakhâne Camii'nin duvar kalıntıları ve Herkyna Irmağına kurulmuş birkaç taş köprü bugüne ulaşmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 66, vr. 107b; BA, TD, nr. 431, s. 450-460; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 230-233; J. Spon – G. Wheler, *Voyages to Dalmatia, Greece and the Levant*, London 1682, s. 332; F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, Paris 1826, s. 159-175; W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, London 1835, II, 119-120; W. Miller, *Essays on the Latin Orient*, Cambridge 1921, s. 76-77; K. M. Setton, *Catalan Domination of Athens*, London 1975, s. 13, 146, 165, 253; a.mf., "The Catalans in Greece, 1311-1380", *A History of the Crusades* (ed. K. M. Setton – H. W. Hazard), London 1975, III, 216-224; a.mf., "The Catalans and Florentines in Greece, 1380-1462", *a.e.*, III, 225-277; J. Koder – F. Hild, *Tabula Imperii Byzantini: I. Hellas und Thessalien*, Wien 1976, s. 200-202; H. g. Lolling, *Reisennotizen aus Griechenland, 1876 und 1877*, Berlin 1989, s. 119-125; Machiel Kiel, "Central Greece in the Suleymanic Age. Preliminary Notes on Population Growth, Economic Expansion and its Influence on the Spread of Greek Christian Culture", *Soliman le Magnifique et son temps* (ed. G. Veinstein), Paris 1992, s. 399-424; a.mf., "The Rise and Decline of Ottoman Boeotia", *Proceedings of the Sixth International Congress of Boeotian Studies* (ed. J. Bintliff), Durham 1997, s. 220-265; a.mf., "Livadya", *EP²* (İng.), V, 772-774; A. Bon, "For- teresses médiévales de la Grèce centrale", *Bulletin de Correspondence Hellénique*, sy. 61, Paris 1937, s. 136-208; *Megali Elliniki Enkyklopaideia*, Athens, ts., XV, 870-871.

MACHIEL KIEL

LİVÂTA (لِوَاطَة)

Erkekler arasındaki eşcinsel ilişki.

Sözlükte "havuzu çamur vb. ile sıvamak suretiyle onarmak" anlamına gelen *livâta* kelimesi örfte erkekler arasındaki eşcinsel ilişkiyi ifade eder. Arapça'da bu mânâda aynı kökten türeyen *livât*, *mülâvata* ve *televvut* kelimeleri de kullanılmaktadır. Kelime anlamını erkekler arası eşcinsel ilişkinin yaygın olduğu Lût kavminin almaktadır. Cevâd Ali, *livâta* kelimesinin Araplar arasında Kur'an'da Lût kavminin bahsedilmesinden sonra (aş. bk.) kullanılmaya başlandığını söyler (*el-Mu-*

faşşal, V, 143; ayrıca bk. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "lvṭ" md.). Kesin bir ayırım yapılması güç olmakla birlikte *livâta* fiilinde aktif olan taraf *lûtî*, *lâit*, *mülâvit*; pasif taraf *me'bûn* ve *übne* kelimeleriyle ifade edilir. Türkçe'de *livâta* karşılığı olarak *lûtîlik* ve *oğlancılık* kelimelerinin yanı sıra *eşcinsellik* de kullanılmaktadır. Bununla birlikte aynı cins mensup kişiler arasındaki cinsel ilişkileri ifade etmesi sebebiyle *eşcinsellik* (İng. homosexuality), *lezbiyenlik* / *sevicilik* (bk. SİHÂK) olarak adlandırılan kadınlar arası eşcinsel ilişkileri de kapsamaktadır. Türkçe'de *livâta* fiilini işleyen kimselere *lûtî* ya da eşcinsel adı verilir. Batı dillerinde *livâta* karşılığı olarak Lût kavminin yaşadığı Sodom şehrinde türetilen *sodomy* / *sodomie* kelimesi de kullanılır.

Erkekler arası eşcinsel ilişki hemen her dönemde ve her toplumda cinsî bir sapkınlık olarak görülmüş ve kınanmış, dinlerin de ortaklaşa mücadele ettiği çirkin bir davranış olmuştur. Tevrat'ta, Sodom halkının rabbe karşı günahkâr olduğu ve orada her türlü ahlâksızlığın, özellikle cinsî sapıklığın yaygınlaştığı ifade edilir (Tekvîn, 13/13; 18/20). Yahudilik'te çirkin bir davranış olarak kabul edilen erkekler arası eşcinsel ilişkiler yasaklanmış ve bu tür ilişkide bulunanların cezalarının ölüm olduğu belirtilmiştir (Levililer, 18/22; 20/13). Yeni Ahid'de de eşcinsel ilişkide bulunanlar şiddetle kınanan kimseler arasında zikredilir (Romalılar'a Mektup, 1/27; Korintoslular'a Birinci Mektup, 6/9).

Kur'an-ı Kerim'de *livâta* kelimesi geçmemekle birlikte "aşırı derecede çirkin davranış, açık hayâsızlık ve sapkınlık" anlamındaki *fâhişe* (çoğulu *fevâhiş*) ve *fahşâ* kelimeleri *livâta* fiilini de kapsayan geniş bir içerikle yirmi dört yerde geçer ve zina, *livâta*, *sevicilik* gibi iffetsizlikler şiddetle kınanır, yol açacağı dinî ve hukukî sorumluluklara işaret edilir (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "fḥş" md.). Cinsî ihtiyaçların tabii ve meşrû çerçevede karşılanması, fitrat ve iffetin korunması, insanlık onurunu zedeleyen her türlü cinsî azgınlık ve sapkınlıktan uzak durulması Kur'an'ın temel mesajlarından biridir. Kur'an'da, Lût kavminin *livâtanın* yaygınlık kazandığı ilk toplum olduğuna atıfla onların, bu çirkin fiili işlemeleri ve peygamberleri Hz. Lût'un kendilerini bu işten alıkoymaya yönelik uyarı ve öğütlerine kulak vermeyişleri sebebiyle helâk edildiği anlatılır (el-A'râf 7/80-84; Hûd 11/78-83; el-Enbiyâ 21/74; eş-Suarâ 26/161-

175; en-Neml 27/54; el-Ankebût 29/28-35). Hz. Peygamber'in hadislerinde de *livâta* kınanmış ve bu fiili işleyen kimseye Allah'ın rahmet nazarıyla bakmayacağı bildirilerek (Tirmizî, "Raḏâ", 12) *livâta* yapanların lanetlendiği ifade edilmiştir (*Müsned*, I, 317). Resûl-i Ekrem ayrıca, "Ümmetim hakkında en çok korktuğum şey Lût kavminin davranışındır" demiş (İbn Mâce, "Hudûd", 12; Tirmizî, "Hudûd", 24) ve erkeğin eşiyile anal ilişkide bulunmasını da "küçük *livâta*" şeklinde nitelendirerek yasaklamıştır (İbn Mâce, "Nikâh", 29; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 45; Tirmizî, "Tahâret", 102). Bir başka hadiste de hemcinsleriyle ilişkide bulunan kadınlar ve erkekler zina yapan kişiler olarak ifade edilmiştir (Şevkânî, VII, 131).

İslâm dini, cinselliği tabii bir vâkıa olarak kabul edip cinsel ihtiyaçların mâkul ve meşrû zeminde giderilmesine imkân vermiş, ancak cinselliğin insanlık onur ve değerini ihlâl edecek biçimde kontrolsüz kullanımını önleyici bazı sınırlamalar getirmiştir. Evliliğin teşvik edilip aile hayatını ve kurumunu korumaya yönelik tedbirlerin alınması, iffetin ve neslin korunmasının dinin temel gayeleri arasında gösterilmesi, cinsel sağlık ve ahlâk eğitimi- ne önem verilmesi, müstehcenlik, fuhuş ve zina ile mücadele edilmesi böyle bir anlam taşır. Bunun için Kur'an ve Sünnet'te cinsî hayata ilişkin olarak birçok ayrıntılı düzenleme ve hüküm yer almıştır. Bunlardan biri de *livâtanın* İslâm'da şiddetle kınanıp büyük günahlardan sayılması olmuştur. İslâm literatüründe konu ferdi ve içtimâî ahlâk, cinsiyet ahlâkı ve eğitimi gibi açılardan ele alınıp fert ve toplumların böyle bir sapkınlıktan korunması, fertlerin bu tür davranış ve eğilimlerini önleyici ve tedavi edici tedbirlerin alınması üzerinde durulmuş, fıkıh literatüründe ise daha çok hukukî açıdan bu gruba giren fiillerin suç teşkil etmesinin şartları ve bu fiili işleyenlere uygulanacak ceza yönüyle incelenmiştir.

Kur'an'da ve hadislerde yer alan ifadelerden hareketle İslâm âlimleri, *livâtanın* dünyevî cezayı da gerektiren haram bir fiil olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Hatta *livâtayı* haramlık bakımından zinadan daha ağır bir fiil olarak kabul edenler de vardır. *Livâta* yapan kimseye verilecek ceza konusunda ise İslâm hukuk ekolleri farklı görüşlere sahiptir. Bu konudaki fikir ayrılığı, *livâtanın* zina kapsamında bir suç mu yoksa ondan ayrı başka bir suç mu teşkil ettiği konusun-

daki farklı yaklaşımlardan, ayrıca bu fiili işleyen kimselere verilecek ceza ile ilgili hadislerin yorumundan kaynaklanmaktadır.

İslâm hukukçularının çoğunluğu, Kur'an'da hem zinanın hem livâtanın açık hayasızlık ve çirkin davranış (fahiş) olarak nitelendirilmesini dikkate alarak livâtayı zinaya kıyas etmiş, bu fiilin zina olarak adlandırılabilceğini ve zina ile aynı hükümleri taşıdığını belirtmiştir. İmam Şâfiî ile Hanefî hukukçularından Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye göre livâta yapan kişiye zina suçunda olduğu gibi had cezası uygulanır; fâil muhsan ise recmedilir, muhsan değilse 100 celde ile cezalandırılır. Şâfiîler, livâta suçunda fâilin bekâr olması durumunda kendisine ayrıca sürgün cezası verilmesi gerektiğini ifade ederler. İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel ise Hz. Peygamber'den nakledilen ve livâta yapan kişilerin öldürülmesi ya da recmedilmesi gerektiğini ifade eden hadisleri (İbn Mâce, "Hudûd", 24; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 29; Tirmizî, "Hudûd", 24) esas alarak muhsan olsun ya da olmasın livâta fiilinin fâiline recm cezası verileceği görüşündedir. Bu hukukçulara göre livâta suçunun ispatı için zina suçunda olduğu gibi dört şahit getirilmelidir. Livâta yapan kişilerin öldürülmesi gerektiğini ifade eden hadisler, aralarında Nesâî'nin de bulunduğu bazı hadis otoriteleri tarafından sened yönünden tenkit edilmiştir (Şevkânî, VII, 131). Diğer taraftan Resûl-i Ekrem'in livâta yapan kimseyi recm cezası ile cezalandırdığına veya livâtanın cezaî müeyyidesi hakkında hüküm verdiğine dair bir bilgi mevcut değildir (İbnü't-Tallâ', s. 33).

İmâmîyye ve Zâhiriyye mezhebine mensup hukukçularla Ebû Hanîfe livâtayı zinadan ayrı bir fiil olarak değerlendirmektedir. Onlara göre livâta, zinaya kıyas edilemeyeceği ve zina olarak adlandırılmayacağı için ondan farklı bir suç oluşturmakta ve farklı hükümler taşımaktadır. Ebû Hanîfe, üreme organının dışındaki bir yolla kadın ya da erkekle cinsel ilişkide bulunmanın zina olarak kabul edilemeyeceğini ve livâta yoluyla nesebin karışma ihtimalinin bulunmadığını ifade ederek bu suçu işleyen kimseye devletin yetkili organlarınca takdir edilecek bir cezanın (ta'zîr) verilmesi gerektiğini belirtir. Bu fakihler ayrıca livâta suçunun ispatı için iki şahidin yeterli olduğu görüşündedir. Diğer taraftan aralarında Ebû Müslim el-İsfahânî'nin de bulunduğu bazı âlimler, Kur'an'da kadınların açık hayasızlık

ta bulunmasıyla ilgili olarak yapılan açıklamanın ardından, "İçinizden iki kişi açık bir hayasızlıkta bulunursa onlara ceza verin" meâlinde bir ifadenin yer almasını (en-Nisâ 4/16) erkekler hakkında bir açıklama olarak yorumlamakta ve bu hükmün livâta yapan kişilerle ilgili olduğunu, bu sebeple âyetin hükmü gereğince onlara ta'zîr cezası uygulanacağını ileri sürerler. Tâbiîn âlimlerinden Mücâhid'in de bu görüşte olduğu nakledilmektedir (Fahreddin er-Râzî, IX, 231-232; Reşîd Rızâ, IV, 437-440). İslâm hukukçularının çoğunluğu, bir kimse aleyhine yapılan livâta ithamının ispat edilmediği takdirde kazf suçunu meydana getireceği görüşündedir. Ebû Hanîfe ve Zâhirîler ise bu tür bir ithamı hakaret ve sövme kapsamına dahil ederek ta'zîr cezasını gerektiren bir suç olarak kabul ederler.

Livâtanın gerek din ve ahlâk gerekse hukuk düzeni açısından günah, çirkin ve suç teşkil eden bir fiil olmasının yanı sıra tıp otoriteleri de anal ilişkinin zedelenmeye ve yaralara yol açtığını, özellikle AIDS hastalığını meydana getiren virüsün eşcinsel ilişkiler yoluyla açılan yaralardan kolayca girmek suretiyle hızlıca ürediğini ifade etmektedir. Eşcinsel ilişki, modern refah toplumlarında çeşitli sebeplerle belli bir yaygınlaşma eğilimi gösterip bireysel özgürlük kapsamında telakki edilecek sınırlı ölçüde hukuken korunsa ve tabii karşılınsa bile, dinî ve ahlâkî öğretilerin yanı sıra günümüzde insanlığın ortak sağ duygusu ve kamuoyu onu insanî değerlere ve insan haysiyetine aykırı çirkin bir davranış olarak görmeye devam etmekte, onunla mücadelede en etkili çare olarak da karşı cinsler arası tabii ve meşrû ilişki önerilmektedir. Eşcinsellik eğilim ve davranışı biyolojik ve psikolojik bozukluğun bir ürünü olması durumunda ise tedavi edilmesi gereken bir hastalık sayılmaktadır.

Kur'an'da Lût kavminin çirkin davranışlarının onları büyük bir felâkete sürüklediği belirtilerek şiddetle kınanması, Hz. Peygamber'in hadislerinde livâta ve sevicilik gibi çirkin fiilleri işleyen kimseler hakkında kullanılan ağır ifadeler, İslâmî öğretilerde eşcinselliğin fitrata ve insanlık onuruna aykırı bir davranış olduğunun ısrarla vurgulanması ve zinaya denk bir suç olarak görülüp cezaî müeyyidelerle önlenmeye çalışılması İslâm toplumlarında bu konuda ortak bir bilinç oluşturmuş, bu tür fiillerin toplumda yaygınlaşmasını önlemiş veya en alt düzeyde kalmasını sağlamıştır. Bununla birlikte bu çirkin fi-

ilin tarihsel süreçte müslüman toplumlarda da eksik olmadığı, özellikle refahın artıp insanların lüks içinde yaşadığı dönemlerde ve çevrelerde belli ölçüde yaygınlaşma eğilimi gösterdiği söylenebilir. İslâm tarihinde erkekler arasında eşcinsel ilişkilerin ilk olarak Abbâsiler döneminde yaygınlaştığı görülmektedir. Bu tür ilişkiler başta şiir olmak üzere çeşitli edebî türlerdeki eserlere de yansımış ve "livâta edebiyatı" olarak adlandırılacak bir tür meydana gelmiştir (Selâhaddin el-Müneccid, s. 89, 149-172). Ahlâk dışı söz ve davranışlarıyla tanınan Kûfeli şair Vâlibe b. Hubâb ve öğrencisi Ebû Nuvâs'ın (ö. 198/813 [?]) erkekler arası eşcinsel ilişkilere dair şiirleri, Arap edebiyatında cinsel temaları işleyen ve erkekler arasındaki eşcinsel ilişkilere yer veren nesir türündeki ilk eserlerden biri olan Câhiz'in (ö. 255/869) *Müfâharetü'l-cevâri ve'l-gülmân*'ı (nşr. Pellat, Beyrut 1957; A. Hârûn, *Resâ'ilü'l-Câhiz*, Kahire 1979 içinde) bu türün ilk örnekleri arasında sayılabilir. İbn Hindû'nun *Risâletü'l-visâta beyne'z-zünnât ve'l-lâta* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 426) ve Tifâşî'nin *Nüzhetü'l-elbâb fî mâ lâ yüced fî kitâb* (nşr. Celûl Azzûne, Tunus 1997) adlı kitapları da bu konulara temas eder. Diğer taraftan livâtanın haramlığına dair telif edilen müstakim eserler arasında Âcurrî'nin *Zemmü'l-livât* (nşr. Mecdî es-Seyyid İbrâhim, Kahire, ts., Mektebetü'l-Kur'ân), Muhammed b. Ömer el-Gamrî'nin *el-Hükmü'l-mazbûât fî tahrîmi fi'li kavmi Lût* (nşr. Abdullah el-Mısrî, Kahire 1988) ve İbnü'l-Mibred'in *et-Teve'ud bi'r-recm ve's-siyât li-fâ'ilü'l-livât* (Dârü'l-Kütübü'z-Zâhiriyye, nr. 3215/1) isimli kitapları zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "lvṭ" md.; *Lisânü'l-Arab*, "lvṭ" md.; *Kâmus Tercümesi*, III, 126-127; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "fḥṣ", "lvṭ" md.leri; *Müsned*, I, 317; İbn Mâce, "Nikâh", 29, "Hudûd", 12, 24; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 45, "Hudûd", 29; Tirmizî, "Raḍâ", 12, "Tahâret", 102, "Hudûd", 24; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, XI, 284-285; İbnü't-Tallâ', *Akzıyetü'l-Rasûlillâh* (nşr. M. Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm), Beyrut 1418/1997, s. 33; Kâsânî, *Bedâ'î*, Beyrut 1402/1982, VII, 34; Fahreddin er-Râzî, *Me-fâithu'l-gayb*, IX, 231-232, 234-236; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 160-162; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, II, 204-210; İbn Cüzei, *Kavâninü'l-aḥkâmî's-şerfiyye*, Kahire 1985, s. 374; İbn Hacer el-Heftemî, *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâir*, Beyrut 1408/1988, II, 139-142; Şirbînî, *Muğnî'l-muḥtâc*, IV, 144; Şevkânî, *Neylû'l-evṭâr*, VII, 131-133; Reşîd Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, IV, 437-440; VIII, 520-521; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 426; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, V, 142-145; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 139-146; M. Ebû Zehere, *el-Üḫûbe*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s.

189-190; Selâhaddin el-Müneccid, *el-Hayâtü'l-cinsiyye 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1975, tür.yer.; Abdurrahman es-Sa'dî, *el-'Alâkâtü'l-cinsiyye gayrû's-şer'iyye*, Cidde 1985, s. 169-172; Ömer Rızâ Kehhâle, *Silsiletü buhuş ictimâ'iyye*, Beyrut 1405/1985, IV, 150-161; Kemal Atik, "Kur'an'da Lût Kavmi ve Düşündürdükleri", *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 2, Kayseri 1988, s. 287-308; B. W. Dunne, "Homosexuality in the Middle East: An Agenda for Historical Research", *Arabic Studies Quarterly*, XII/3-4 (1990), s. 55-82; "Liwât", *EP* (Ing.), V, 776-779; O. J. Baab, "Homosexuality", *IDB*, II, 639; Nebi Bozkurt, "Fuhuş", *DİA*, XIII, 211-213; "Livât", *Mu.F.* XXXV, 339-341.

KÂMİL YAŞAROĞLU

LİVÂÜ'L-HAMD

(لِوَاءُ الْحَمْدِ)

Hz. Peygamber'in kıyamet gününde sahip olup müminleri himayesi altına alacağı mânevî nitelikli sancak.

Sözlükte "övmek" anlamına gelen *hamd* ile "sancak, bayrak" mânasındaki *livâ* kelimesinden oluşan *livâü'l-hamd* İslâm literatüründe, kıyamet gününde hesabın başlamasından önce herkesin sıktığıda bulunduğu bir sırada Hz. Muhammed'in müminlerin altında toplanacağı sancağını ifade eder (*Lisânü'l-'Arab*, "hmd" md.). *Livâü'l-hamd* terkihi Kur'an-ı Kerim'de yer almamakla birlikte müteahhir dönem İslâmî eserlerde İsrâ sûresindeki bir âyette geçen (17/79) "makâm-ı mahmûd" terkihiyle bağlantı kurup bazı hadis rivayetlerine dayanarak suretiyle bu tabir literatüre mal edilmiştir. "Gecenin bir kısmında uykudan kalkıp sana mahsus ihtiyarî bir ibadet olarak namaz kıl! Böylece rabbinin seni övgüye lâyık bir makama yükseleceğini umabilirsin" meâlindeki âyette yer alan "makâm-ı mahmûd" un açıklanması sırasında müteahhir döneme kadar tefsir kitaplarında *livâü'l-hamd* tabirine atıf yapılmamıştır. Taberî, makâm-ı mahmûdun Hz. Peygamber'e kıyamet gününde verilecek geniş alanlı şefaata yetkisinden ibaret olduğunu söylemiş (*Câmi'ü'l-beğân*, XV, 179-185), Mâtürîdî bu mânaya da ihtimal vermekle birlikte bizzat Resûlullah'ın yahut bütün insanların beğenip takdir edeceği mânevî bir makam olabileceğini belirtmiş (*Te'vilâtü'l-Kur'an*, vr. 428^a), Zemahşerî ve Râzî de benzer açıklamalarda bulunmuştur (*el-Keşşâf*, III, 542-544; *Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 32-33). Zemahşerî'nin tefsirinde İbn Abbas'tan nakledilen bir yorum içinde *livâü'l-hamd* terkihi geçmektedir (*el-*

Keşşâf, III, 543). İbn Kesîr de âyetle ilgili açıklamalarında Hz. Peygamber'in bütün insanların altında yer alacağı bir *livâ*-sını anmıştır (*Tefsîr*, IV, 335).

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, ayrıca Dârimî ile Tirmizî'nin *es-Sünen*'lerinde "Hz. Peygamber'in Üstünlüğü" adıyla açıklıkları bablarda ve "Şefaatin Beyanı" başlığı altında İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde rivayet edilen hadislerde *livâü'l-hamd* tabiri yer almaktadır. Bu rivayetlerde Resûl-i Ekrem, kendisinin Allah'ın habibi ve Âdem evlâtlarının en değerlisi (seyyid) olduğunu, kıyametin vukuu sırasında kabirinden ilk çıkacak kişinin kendisi olacağını, Âdem'den itibaren bütün peygamberlerin altında yer alacakları *livâü'l-hamd*in kendi elinde bulunacağını, fakat bütün bunlarla övünmediğini ifade etmektedir (bk. bibl.). Bu rivayetlerin hepsinde Resûlullah'ın şefaata özelliğine temas edilmede, bir kısmında da "şefaât-i kübrâ" diye tanınan ve kıyamette hesap öncesindeki uzun bekleyiş sıkıntısından bütün insanların kurtulması için, hiçbir peygamberin cesaret edemeyip sadece kendisinin Cenâb-ı Hakk'a niyazını ve bunun kabulünü ifade eden hadis metnine de yer verilmektedir (şefaata hadisi için bk. Buhârî, "Tevhîd", 36; Müslim, "İmân", 322, 326-327). Bu tür rivayetlerde geçen ve peygamberler arasında fazilet mukayesesini andıran ifadeler aslında Ebû Hüreyre'den nakledilen, "Peygamberler arasında ayırım yapmayın" hadisiyle (Buhârî, "Enbiyâ", 35; Müslim, "Fezâ'il", 159) çelişir gibi görünse de Resûl-i Ekrem'in, "Bununla övünmüyorum" şeklindeki sözü bunun bir karşılaştırma amacı taşımadığını, sadece Allah'ın kendisine lutfettiği nimetleri haber vermeye yönelik olduğunu belirtmektedir (Ferrâ el-Begavî, VII, 12).

Hadislerde ve diğer kaynaklarda *livâü'l-hamd*in niteliğine dair herhangi bir beyan bulunmamaktadır. *Livâü'l-hamd*in yer aldığı hadislerin muhtevasına Hz. Peygamber'in şefaata özelliğinin hâkim olduğuna bakarak bu tabirin Resûlullah'ın genelinde bütün insanlara, özel olarak da kendi ümmetine yönelik mânevî bir himayesi, şefaata ve şefkati mânasına geldiği gibi insanlığa yönelik şefaata talebini sunacağı sırada Allah tarafından ilham edilecek ve O'na sunulacak eşsiz hamd ve niyaz mânasında Allah'a ait olabileceğini de söylemek mümkündür. Peygamberler silsilesinin sonuncusu Hz. Muhammed olduğuna göre onun, ataları sayılan diğer pey-

gamberleri kıyamet işlemlerinin bitimine kadar hamd sancağı çerçevesinde misafir etmesi normal telakki edilecek bir husustur.

Bazı Şîa kaynaklarında *livâü'l-hamd* Hz. Ali ile ilişkilendirilerek olağan üstü niteliklerle tasvir edilmiş ve kıyamet gününde Hz. Ali'nin elinde olacağı ifade edilmiş, bunun için Sünnî literatürden bazı kaynaklara da atıfta bulunulmuştur (Murtaza el-Hüseynî el-Firûzâbâdî, III, 122-124). Ancak İslâm'ın genel ilkeleri ve güvenilir kaynakları karşısında bu tür yaklaşımların isabetli telakki edilmesi mümkün görünmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "hmd" md.; *Müsned*, I, 281, 295; III, 144; Dârimî, "Muḳaddime", 8; Buhârî, "Tevhîd", 36, "Enbiyâ", 35; Müslim, "İmân", 322, 326-327, "Fezâ'il", 159; İbn Mâce, "Zühd", 37; Tirmizî, "Menâkıb", 1; Taberî, *Câmi'ü'l-beğân* (nşr. Sıdkı Cemil el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XV, 179-185; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 428^a; Ferrâ el-Begavî, *Şerhu's-sünne* (nşr. Ali M. Muavvaz), Beyrut 1992, VII, 12; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecûd - Ali M. Muavvaz), Riyad 1418/1998, III, 542-544; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1410/1990, XXI, 32-33; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, Beyrut 1385/1966, IV, 335; Murtaza el-Hüseynî el-Firûzâbâdî, *Fezâ'ilü'l-hamse mine's-sihâhi's-sitte*, Beyrut 1402/1982, III, 122-124; Elmallı, *Hak Dini*, IV, 3194.

SALİH SABRİ YAVUZ

LİVNO

Bosna'nın batısında eski bir Osmanlı kasabası.

Küçük bir kasaba olup İslâm dünyasının bu uzak köşesinde merkezî bir önemi haizdi. Livno ovasının (Livanjsko Polje) güneydoğusundaki yüksek platonun ovaya hâkim kenarı üzerinde yer alır. Livno yanında Hlivna ve Osmanlı döneminde İhlivne (Hlevne) şeklinde geçen isim Osmanlı idaresi öncesinde kasabanın bulunduğu bölgenin adiyken daha sonra buranın merkezi olan şehre verilmiştir. Ortaçağ'da bir Bosna eyaleti olarak zikredilmektedir (*Enciklopedija Jugoslavije*, V, 545). XVI. yüzyıl başlarında Osmanlılar tarafından kurulup geliştirilen kasabanın temelini geniş ovaya hâkim mevkideki kale oluşturur. Kalenin adı ilk defa Hırvat yöneticisi Mutimir döneminde geçer. 892 yılında Mutimir'e ait bir belgede Livno eyaleti hâkimi olarak Želimir ve onun imzası "Zelimiro iupano Cleunae" şeklinde görülmektedir. 952'de Bizans İmparatoru